# تحلیل کمّی محتوای کتاب‌های فارسی از منظر اهداف اخلاقی مصوب دوره ابتدایی

**محمد آتشک*[۱]، مهوش توفان[۲]، امینه احمدی[۲]**

**۱. گروه برنامه‌ریزی علم و فناوری، امور آمایش و توسعه منطقه‌ای، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور، تهران**

**۲. گروه علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب**

(تاریخ دریافت: ۹۱/۱/۱۹، تاریخ پذیرش: ۹۱/۵/۱۵)

## چکیده

**زمینه:** تحقق ارزش‌های اخلاقی در سعادت و نیک‌بختی هر انسان در دنیا و آخرت نقش به‌سزایی دارد، در میان نهادهای اجتماعی، آموزش و پرورش بیشتر و پیشتر از از سایر نهادها و از طریق کتاب‌های درسی متولی و مسئول متخلق بارآوردن فراگیران می‌باشد.

**روش‌کار:** پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر نوع، توصیفی است که به شیوه تحلیل کمّی محتوا صورت گرفته است. جامعه آماری شامل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی چاپ ۹۰-۱۳۸۹ می‌باشد و چون کل کتاب‌ها مورد بررسی قرار گرفته است، نمونه آماری برابر با جامعه آماری می‌باشد، از اینرو از روش سرشماری استفاده شده است. ابزار گردآوری اطلاعات سیاهه محقق ساخته مبتنی بر اهداف اخلاقی برای دوره ابتدایی، مصوب شورای عالی آموزش و پرورش بوده و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از آمار توصیفی استفاده شده است.

**یافته‌ها:** نتایج حاکی از آن است که در محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی، بیشترین توجه به «مودب و مهربان بودن دانش آموز» و کم‌ترین توجه به «آشکار بودن مظاهر حیا و عفت در دانش آموز» است.

**نتیجه‌گیری:** با توجه به نتایج حاصله، پیشنهاد می‌شود ضمن بازبینی و تجدید نظر در محتوای کتاب‌های درسی، به اهداف اخلاقی توجه بیشتری شود و نیز فرصت و شرایط بهتر و بیشتری برای پرداختن و نهادینه شدن آنها فراهم شود.

**کلید واژه:** اهداف اخلاقی، کتاب‌های فارسی، تحلیل محتوا، دوره ابتدایی.

## سرآغاز

تحقق ارزش‌های اخلاقی و تسلط و فتح بر نفسیات درونی، در سعادت و نیکبختی هر انسانی نقش به‌سزایی دارد، به‌طوری‌که اگر انسان تمام علوم را تحصیل نماید، کلیه نیروهای طبیعت را به تسخیر خویش درآورد ولی از تسخیر نفسیات درون و تسلط بر آنها ناتوان باشد، از رسیدن به سعادت و نیل به کمال مطلوب باز خواهد ماند. از این رو تحقق ارزش‌های اخلاقی و تعالی برای جوامع انسانی امری به غایت جدی و حیاتی است (۱). به همین دلیل است که در تمامی ادیان از جمله اسلام، به مسأله تربیت اخلاقی انسان‌ها توجه ویژه‌ای شده است، به عنوان مثال در قرآن کریم دستورات فراوانی در زمینه عفو و بخشش، مداراکردن، مهربان بودن و برادری و اخوّت بین مؤمنین توصیه شده است. هچنین پیامبر اکرم صاحب خلق عظیم معرفی شده

* نویسنده مسؤول: نشانی الکترونیکی: matashak@yahoo.com



[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

تا رفتار و گفتار او سرمشق و الگوی همه مسلمان‌ها باشد. در روایات نیز به مسأله تربیت اخلاقی عنایت خاصی شده است، به گونه‌ای که پیامبر اکرم، هدف از بعثت خود را تکمیل حسنات اخلاقی معرفی می‌نماید و می‌فرمایند، بیشترین چیزی که سبب می‌شود امت من به خاطر آن وارد بهشت شوند، تقوای الهی و حسن خلق است و اخلاق نیک، نیمی از دین است؛ کامل‌ترین مؤمنان از نظر ایمان کسی است که اخلاقش از همه بهتر باشد؛ روز قیامت سنگین‌ترین چیز در ترازوی مؤمن، اخلاق خوب خواهد بود؛ بهترین شما کسی است که دارای بهترین اخلاق باشد؛ انسان مؤمن، با اخلاق خوب خود به مرتبه و مقام کسانی می‌رسد که شب‌ها نماز نافله می‌خوانند و روزها همیشه روزه می‌گیرند. در سوره همزه، کسانی که مال را بیش از حد دوست می‌دارند و بر دیگران طعنه جویی و عیب‌ورزی می‌کنند به عذاب دوزخ تهدید شده‌اند؛ پیامبر اکرم در حدیثی درباره همسایه سه بار قسم خورده چنین فرموده‌اند: قسم به خدا مؤمن نیست، قسم به خدا مؤمن نیست، قسم به خدا مؤمن نیست، کسی که همسایه‌اش از اذیت و آزار او در امان نباشد؛ کسی که ذره‌ای تکبر در دلش باشد، وارد بهشت نخواهد شد؛ بدترین انسان روز قیامت آدم دو رو خواهد بود کسی که در برخورد با افراد تغییر چهره می‌دهد؛ خداوند بر شخصی که بر مردم رحم نمی‌کند، رحم نکند، در این حدیث کلمه مردم به صورت عام ذکر شده که شامل مؤمن، کافر، متقی و فاجر می‌شود. در پاره‌ای از روایات آدم بداخلاق، غیرمؤمن خوانده شده است (۲).

ابعاد عدم توجه به مسایل اخلاقی افراد جامعه و به خصوص دانش‌آموزان بسیار گسترده است. چرا که اگر در دانش آموزان آموزه‌های اخلاقی و مسائل فرهنگ ایرانی از جهت اخلاقی نهادینه نشود، فرد دچار معضلات متعدد می‌شود و نمی‌تواند مسائل اخلاقی مربوط به خود و دیگران را رعایت کند، فرهنگ حاکم بر جامعه خود را درک و قبول کند و حضور موفق و مفید و اخلاقی در جامعه داشته باشد. از اینروی عرضه خدمات آموزشی به فراگیران در راستای تربیت شهروندان مؤمن، کارآمد، خلاق، وفادار به ارزش‌های دینی و ملی نیازمند تدوین اهداف و محتوایی است که تسهیل کننده و تقویت کننده تحقق اهداف آموزشی و اخلاقی باشند (۳).

شورای عالی آموزش و پرورش به عنوان متولی تدوین قوانین نظام آموزش و پرورش کشور، اهداف اخلاقی[1] دوره آموزش ابتدایی[2] را به شرح زیر به تصویب رسانده است که، دانش‌آموز دوره آموزش ابتدایی، پس از پایان دوره باید دارای این خصوصیات اخلاقی باشند: راستگو و امین باشد، مؤدب و مهربان است، به عهد خود پای بند است، مظاهر حیاء و عفت در او آشکار است، احترام به بزرگترها را وظیفه خود می‌داند و به نظرات آنها توجه می‌کند، از والدین اطاعت می‌کند، شجاع و صبور است، تمیز است و پاکیزگی را دوست دارد، تکالیف شخصی روزانه خود را شخصا انجام می‌دهد، برای رسیدن به موفقیت پشتکار دارد و تلاش می‌کند، پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند، اوقات فراغت خود را با فعالیت ها و بازی‌های مناسب پر می‌کند، امیدوار و با نشاط است و از مواجهه با مشکلات نمی‌هراسد، ظاهری آراسته دارد، خطا و اشتباه دیگران را در مورد خود می‌بخشد، برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد، در ارتباط با دیگران از کلمات محبت آمیز و دوستانه استفاده می‌کند، برای انجام کارهای خود دوستانش را به زحمت نمی‌اندازد، به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری کمک می‌کند، در برابر رفتارهای ناپسند خود پوزش خواسته و رفتار خود را اصلاح می‌کند، نظم و انضباط را در خانه، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند (۴).

با عنایت به مطالب مطروحه، ضرورت انجام چنین تحقیقی، آن است که ضمن مشخص نمودن میزان توجه به اهداف اخلاقی در محتوای کتب درسی، به سیاست‌گذاران نظام آموزشی در جهت پی بردن به تحقق اهداف مصوب اخلاقی و هم چنین به تألیف‌کنندگان کتب درسی، در جهت آگاهی از تطبیق محتوای تدوینی با اهداف، می‌تواند مددرسان باشد.

## پیشینه پژوهشی

پژوهش‌های صورت گرفته اندکی در این زمینه وجود دارد که در ذیل به آنها اشاره می‌شود:

نتایج پژوهش مربوط به شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی نشان می‌دهد که



[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

به رعایت اصول اخلاقی در پنج پایه دوره ابتدایی اهمیت داده شده است، در حیطه مفاهیم اخلاقی، ارتباط با دیگران، نوعی عدم تعادل مشاهده شده است، بیشتر مفاهیم اخلاقی از طریق کتاب‌های دینی ارائه شده است، مفاهیم اخلاقی در رابطه با خدا، بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است و طرح مفاهیم اخلاقی در مقطع ابتدایی بیشتر از طریق نظری بوده است (۵).

بررسی نتایج تحقیقات در مورد کتاب‌های فارسی نشان می‌دهد که، ارائه ارزش‌های اسلامی (اصول عقاید، ارزش‌های اخلاقی و احکام) مطابق آنچه در تدوین اهداف این دروس ارائه شده است، در کتاب‌های فارسی ابتدایی و راهنمایی آمده است، اما این کتاب‌ها، دانش آموزان را با ارزش‌های ایرانی، مطابق با آنچه در طرح اهداف این کتب و اهداف مصوب آن آمده است، آشنا نمی‌سازد. در مورد کتاب های دینی، نتایج بررسی نشان می‌دهد که مطالب مربوط به ارزش‌های اسلامی از نظر کمیّت و پراکندگی، واجد رتبه یکسانی نبوده است. همچنین آموزش دینی و اخلاقی، از طریق کتاب‌های فارسی، مطالعات اجتماعی و دینی انجام شده است. درخصوص ارزش های ایرانی، نتایج نشان می‌دهد که محتوای کتاب‌های دینی، به انتقال و توسعه میراث فرهنگی اهتمام جدی نورزیده است. نتایج بررسی‌های این تحقیق، در مورد کتاب های تعلیمات اجتماعی، نشان می‌دهد که انتخاب محتوای این کتاب‌ها، در جهت اهداف کلی تربیت اجتماعی است و به موضوعاتی چون، مسائل روز، واقعیت جامعه، فرهنگ و ارزش‌های آن توجه کرده و به توسعه و درک و فهم دانش آموز از مسائل اجتماعی همت گماشته است. اما محتوای این کتاب‌ها، مطابق اهدافی که برای آن ترسیم شده است، به ارزش‌های اسلامی و اصول عقاید، خصوصا اخلاق و احکام اسلامی نپرداخته است (۶).

نتایج تحقیقی دیگری، حاکی از آن است که در شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتاب‌های درسی پایه اول دوره راهنمایی، مفاهیم اخلاقی در ارتباط با خود، در ارتباط با جامعه در ارتباط با دیگران و در ارتباط با جهان به ترتیب بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند و همچنین نحوه خطاب پیام‌های اخلاقی بیشتر گروهی بوده است تا فردی. در عین حال برای ارائه آموزه‌های اخلاقی در ارتباط با جامعه و جهان شیوه غیر مستقیم به‌کار رفته است (۷).

در پژوهشی که به بررسی تطبیق برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان پرداخته شده است، نتایج نشان می‌دهد که در کشورهای انتخابی، آموزش اخلاق بیشتر در دوره متوسطه انجام می‌شود و این نوع از آموزش، در دوره ابتدایی مورد بی‌توجهی قرار گرفته است (۸).

در تحلیل محتوای کتاب‌های علوم اجتماعی و تحلیل محتوای ادبیات کودکان، مشخص شده است که مفاهیم مهربانی، مفید بودن، اجتماعی رفتار کردن، مورد توجه قرار گرفته است و دیگر مفاهیم اخلاقی کمتر، مورد تأکید قرار گرفته‌اند (۹).

بررسی محتوای داستان‌های معاصر کودکان و نوجوانان نشان داده که در تقابل با پندارهای خرافی و آرمان‌های مابعدالطبیعی، غلبه نسبی جبر و بی‌توجهی به چاره‌اندیشی فردی، در داستان‌های عامیانه لحاظ شده است و در داستان‌های معاصر، تعاون و همبستگی به میزان کمی، مورد تاکید قرار گرفته است (۱۰).

فراتحلیل محتوای کتاب‌های درسی در رابطه با ارزش‌های اسلامی_ایرانی نشان می‌دهد که، کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی و راهنمایی در راستای آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی هم از نظر کمیت مفاهیم درج شده در کتاب‌های درسی و هم از نظر کیفیت ارائه مفاهیم، نیازمند بازبینی و اصلاح می‌باشد (۱۱).

در تحقیق توصیفی به تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از منظر مؤلفه‌های اخلاقی جهان‌شمول پرداخته شده و نتایج حاکی از آن بوده که بیشترین مؤلفه اخلاقی که در محتوای کتاب هدیه های آسمانی دوره ابتدایی مورد توجه قرار گرفته است، مؤلفه دوستی و رفاقت (۲۲/۵ درصد )، احترام، ادب و نزاکت (۱۵/۳ درصد)، وفاداری، مسئولیت پذیری، تعهد و وظیفه شناسی (۹/۵ درصد) بوده است. همچنین کمترین مؤلفه که در محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی مورد توجه قرار گرفته است، مؤلفه فراخ اندیشی (۰ درصد)، صداقت و



[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

درستکاری (۲/۷ درصد)، بی طرفی، انصاف، عدالت و برابری و صلح (۲/۷ درصد) بوده است (۱۲).

در تحقیقی به تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی بر اساس مؤلفه‌های دموکراسی پرداخته شده و محقق به این نتایج رسیده است که به‌طورکلی میزان برخورداری از مؤلفه‌های دموکراسی در متن و پرسش‌های کتاب اول و دوم راهنمایی اصلاً رضایت بخش نیست و فقط درکتاب سوم راهنمایی می‌توان مؤلفه‌هایی از دموکراسی مردم سالاری دینی را مشاهده کرد (۱۳).

نتایج تحقیق دیگری حاکی از آن بوده که در اهداف دوره‌های سه‌گانه تحصیلی ایران، مفهوم اخلاقی صلح مورد بی‌توجهی کامل و مفاهیم اخلاقی شأن و منزلت، گشاده‌رویی، بردباری، اعتماد، دوستی و رفاقت مورد کم‌توجهی فراوان قرار گرفته‌اند و مفاهیم درک و فهم، وفاداری، مسئولیت‌پذیری، تعهد و وظیفه‌شناسی، احترام و ادب و نزاکت بیشترین میزان متوجه را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین بهترین محمل برای توجه به مفاهیم اخلاق جهانی در اهداف اخلاقی، اجتماعی و اعتقادی کمترین توجه در اهداف فرهنگی هنری، علمی آموزشی و زیستی بوده است. همچنین توزیع این مفاهمیم اخلاقی در اهداف مصوب دوره‌ها از نظم خاصی پیروی نمی‌کند، به‌گونه‌ای که در برخی از اهداف، توجه به مفاهیمی در سطح مطلوب و در همان اهداف میزان توجه به سایر مفاهیم اخلاقی در سطح نامطلوب می‌باشد. نکته قابل توجه دیگر این است که در دوره متوسطه بیشترین میزان توجه و در دوره ابتدایی کمترین میزان توجه به مفاهیم مورد نظر بوده است (۱۴).

در پژوهشی به تحلیل محتوای کتاب‌های بخوانیم فارسی دوره ابتدایی، بر اساس اهداف اخلاقی مصوب دوره ابتدایی از دو منظر روش ارایه (مستقیم – غیرمستقیم) اهداف اخلاقی مصوب دوره در محتوای کتاب‌های مذکور و میزان انطباق این اهداف در محتوای کتاب‌ها با شرایط روز جامعه پرداخته شده است، که نتایج حاکی از آن است که، روش پرداختن به محتوای کتاب‌ها در پنج پایه ۶۱ درصد به صورت مستقیم و ۳۹ درصد به صورت غیرمستقیم بوده است و در بررسی میزان تطبیق اهداف اخلاقی مصوب دوره در محتوای کتاب‌ها با شرایط روز جامعه ۱ درصد خیلی زیاد،۳۲ درصد زیاد،۳۴ درصد متوسط، ۲۵ درصد کم و ۸ درصد خیلی کم بوده است (۲).

نتایج بررسی تطبیقی کتاب تعلیمات دینی پیش از انقلاب اسلامی ایران، با کتاب دین و زندگی سال اول دبیرستان حاکی از آن است که، با توجه به شرایط و مقتضیات دوران جدید و به ویژه آینده نگری، به نظر می‌آید که کتاب تعلیمات دینی پیش از انقلاب اسلامی ایران، به لحاظ محتوائی، الگوی مناسب‌تری را برای برنامهٔ درسی آموزش دینی در سال اول دبیرستان فراهم می‌آورد (۱۵).

نتایج بررسی‌های بین‌المللی، حاکی از آن است که در بسیاری از کشورها، اهداف کلی برنامه درسی صبغه اخلاقی دارد، به عبارت دیگر، درهم‌تنیدگی برنامه‌های متفاوت در اخلاق و دین به معنادارتر شدن مفاهیم و معارف دینی کمک کرده است. معرفت دینی و اخلاقی، در رویارویی با تفسیر و تحلیل پدیده‌های گوناگون، دانش‌آموزان را در تقویت و تحکیم ارزش‌های اخلاقی یاری کرده است. این رویکرد، جامع اندیشی و قابلیت انتقال یادگیری اخلاق را در موقعیت‌های متعدد زندگی برای دانش‌آموزان فراهم کرده است. به این منظور اهداف نظام‌های آموزشی متفاوت، بیانگر شواهدی به شرح زیر است: در آرژانتین: پرورش شهروندان آگاه و مطابق با ارزش‌های مسیحی؛ در پاکستان: ایجاد کردن وحدت براساس تعالیم اسلامی؛ در لیبی: ترویج فرهنگ اسلامی و پرورش انسان‌های مؤمن به اخلاق اسلامی؛ در کویت: ترویج آموزش مذهب؛ در یونان: پرورش اخلاقی و گسترش روحیهی ملی و مذهبی؛ در ایرلند: گسترش آموزش مذهبی و اخلاقی شهروندان؛ در آلمان: پرورش اخلاقی جوانان؛ در اتریش: پرورش استعدادهای شهروندان برپایه‌ارزش‌های اخلاقی و مذهبی و اجتماعی؛ در بلژیک: ایجاد کردن حس مسئولیت و ایمان در جوانان؛ در قبرس: پرورش جسمی، فکری و اخلاقی و در دانمارک: ارج نهادن به ارزش‌های اخلاقی مسیحی است (۸).



[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

## روش بررسی

از آن جایی که این تحقیق در پی پاسخ به این دو سئوال است که کدام یک از اهداف اخلاقی مصوب دوره ابتدایی در محتوای کتابهای فارسی دوره ابتدایی مورد غفلت و کدام یک مورد توجه قرار گرفته‌اند؟ پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر نوع، توصیفی است که به شیوه تحلیل کمّی محتوا[۳] صورت گرفته و واحد تحلیل[۴]، مفاهیم[۵] بوده است. جامعه آماری در این پژوهش، محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی چاپ ۹۰-۱۳۸۹ می‌باشد، که با نام «بخوانیم فارسی» منتشر شده است و چون کل کتاب‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌اند، نمونه آماری برابر با جامعه آماری می‌باشد، از اینرو از روش سرشماری[۶] استفاده شده است. ابزار گردآوری اطلاعات، سیاهه[۷] محقق ساخته مبتنی بر اهداف اخلاقی دوره ابتدایی، مصوب شورای عالی آموزش و پرورش می‌باشد و برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از آمار توصیفی (فراوانی و درصد) استفاده شده است.

## یافته‌ها

در پاسخ به پرسش اول پژوهش که، اهداف اخلاقی مصوب دوره در محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی که مورد غفلت قرار گرفته‌اند چه هستند؟، نتیجه حاصل از تجزیه و تحلیل محتوای کتاب ها به شرح زیر می‌باشد که در پایه اول، به اهداف «راستگو و امین است» و «خطا و اشتباه دیگران را در مورد خود می‌بخشد» در پایه دوم، به هدف «ظاهری آراسته دارد»، در پایه سوم، به اهداف « پوشش اسلامی را دوست دارد و آن رعایت می‌کند» و «ظاهری آراسته دارد»، در پایه چهارم، اهداف «راستگو و امین است»، «مظاهر حیا و عفت در او آشکار است»، «تکالیف شخصی روزانه خود را شخصا انجام می‌دهد»، «پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند»، «اوقات فراغت خود را با فعالیت‌ها و بازی‌های مناسب پر می‌کند»، «ظاهری آراسته دارد»، «برای انجام کارهای خود دوستانش را به زحمت نمی اندازد»، «به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری کمک می‌کند»، «نظم و انضباط را در خانه ، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند» و در پایه پنجم، اهداف «مظاهر حیا و عفت در او آشکار است»، «پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند»، «ظاهری آراسته دارد»، «برای انجام کارهای خود دوستانش را به زحمت نمی‌اندازد»، «به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری کمک می‌کند»، «نظم و انضباط را در خانه، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند» هیچ توجهی نشده است. همچنین در کل دوره ابتدایی اهداف «مظاهر حیا و عفت در او آشکار است»، «راستگو و امین است»، «پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند»، «ظاهری آراسته دارد»، «خطا و اشتباه دیگران را در مورد خود می‌بخشد»، « به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری کمک می‌کند» کمترین توجه شده است.

در پاسخ به پرسش دوم پژوهش که اهداف اخلاقی مصوب دوره در محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی که بیشتر مورد توجه قرار گرفته اند چه هستند؟، نتیجه بررسی نشان می‌دهد که در پایه اول، هدف «مودب و مهربان است» با عدد ۸۷، در پایه دوم، هدف «برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد» با عدد ۵۲، در پایه سوم، هدف «برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد» با عدد ۵۷، در پایه چهارم، هدف «برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد» با عدد ۴۴، در پایه پنجم، هدف «برای رسیدن به موفقیت پشتکار دارد و تلاش می‌کند» با ۲۹ مورد، دارای بیشترین فراوانی می‌باشند. همچنین در کل دوره ابتدایی، اهداف «مودب و مهربان است» و «برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد»، «برای رسیدن به موفقیت پشتکار دارد و تلاش می‌کند» بیشترین توجه شده است.



[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

**جدول ۱: تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی براساس اهداف اخلاقی مصوب دوره ابتدایی**

| اهداف | اول | دوم | سوم | چهارم | پنجم | جمع کل | درصد از کل |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۱-راستگو و امین است | ۰ | ۲ | ۶ | ۰ | ۱ | ۹ | ۰/۸ |
| ۲- مؤدب و مهربان است | ۸۷ | ۴۰ | ۴۰ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۹۵ | ۱۷ |
| ۳- به عهد خود پای بند است | ۵ | ۱۲ | ۱۵ | ۹ | ۱۵ | ۵۶ | ۵ |
| ۴- مظاهر حیا و عفت در او آشکار است | ۱ | ۱ | ۱ | ۰ | ۰ | ۳ | ۰/۳ |
| ۵- احترام به بزرگ ترها را وظیفه خود می‌داند و به نظرات آنها توجه می‌کند | ۲۸ | ۲۰ | ۲۵ | ۵ | ۱۰ | ۸۸ | ۸ |
| ۶- از والدین اطاعت می‌کند | ۱۳ | ۱۴ | ۸ | ۱ | ۲ | ۳۸ | ۵ |
| ۷- شجاع و صبور است | ۲ | ۴ | ۶ | ۲ | ۱۸ | ۳۲ | ۳ |
| ۸- تمیز است و پاکیزگی را دوست دارد | ۱۲ | ۶ | ۱۶ | ۱ | ۱۷ | ۵۲ | ۵ |
| ۹- تکالیف شخصی روزانه خود را شخصا انجام می‌دهد | ۳ | ۱۶ | ۵ | ۰ | ۴ | ۲۸ | ۳ |
| ۱۰- برای رسیدن به موفقیت پشت کار دارد و تلاش می‌کند | ۶ | ۲۴ | ۸ | ۳۵ | ۲۹ | ۱۰۲ | ۱۰ |
| ۱۱- پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند | ۹ | ۲ | ۰ | ۰ | ۰ | ۱۱ | ۱ |
| ۱۲- اوقات فراغت خود را با فعالیت ها و بازی‌های مناسب پر می‌کند | ۲۹ | ۶ | ۱۰ | ۰ | ۶ | ۵۱ | ۵ |
| ۱۳- امیدوار و با نشاط است و از مواجهه با مشکلات نمی‌هراسد | ۳ | ۱۱ | ۷ | ۳ | ۴ | ۲۸ | ۳ |
| ۱۴- ظاهری آراسته دارد | ۱۱ | ۰ | ۰ | ۰ | ۰ | ۱۱ | ۱ |
| ۱۵- خطا و اشتباه دیگران را در مورد خود می‌بخشد | ۰ | ۵ | ۲ | ۳ | ۱ | ۱۱ | ۱ |
| ۱۶- برای رفتارهای خود با دیگران ، دلیل دارد | ۲۰ | ۵۲ | ۵۷ | ۴۴ | ۲۲ | ۱۹۵ | ۱۷ |
| ۱۷- در ارتباط با دیگران از کلمه‌های محبت آمیز و دوستانه استفاده می‌کند | ۱۰ | ۴۴ | ۲۶ | ۴ | ۱ | ۸۵ | ۸ |
| ۱۸- برای انجام کارهای خود دوستانش را به زحمت نمی‌اندازد. | ۲ | ۱ | ۱۱ | ۰ | ۰ | ۱۴ | ۱ |
| ۱۹- به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری کمک می‌کند | ۱ | ۱ | ۱۰ | ۰ | ۰ | ۱۲ | ۱ |
| ۲۰- در برابر رفتارهای ناپسند خود پوزش خواسته و رفتار خود را اصلاح می‌کند | ۱ | ۱۰ | ۱۰ | ۵ | ۳ | ۲۹ | ۳ |
| ۲۱- نظم و انضباط را در خانه، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند | ۱۷ | ۲ | ۲ | ۰ | ۰ | ۲۱ | ۲ |
| جمع کل | ۲۶۰ | ۲۷۳ | ۲۶۵ | ۱۲۶ | ۱۴۳ | ۱۰۶۷ | ۱۰۰ |



[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

**جدول۲: میزان توجه به ارزش‌های اخلاقی مصوب دوره ابتدایی کتاب‌های فارسی**

| پایه | هدف | فراوانی |
|---|---|---|
| اول | بیشترین: مؤدب و مهربان است. | ۸۷ |
| | کمترین: راستگو و امین بودن، خطا و اشتباه دیگران را در مورد خود می‌بخشد. | ۰ |
| دوم | بیشترین: برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد. | ۵۲ |
| | کمترین: ظاهری آراسته دارد. | ۰ |
| سوم | بیشترین: برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد. | ۵۷ |
| | کمترین: پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند، ظاهری آراسته دارد. | ۰ |
| چهارم | بیشترین: برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد. | ۴۴ |
| | کمترین: راستگو و امین است، مظاهر حیا و عفت در او آشکار است، تکالیف شخصی روزانه خود را شخصا انجام می‌دهد، پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند، اوقات فراغت خود را با فعالیت‌ها و بازی–های مناسب پر می‌کند، ظاهری آراسته دارد، برای انجام کارهای خود دوستانش را به زحمت نمی‌اندازد، به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری کمک می‌کند، نظم و انضباط را در خانه، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند. | ۰ |
| پنجم | بیشترین: برای رسیدن به موفقیت پشت کار دارد و تلاش می‌کند. | ۲۹ |
| | کمترین: مظاهر حیا و عفت در او آشکار است، پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند، ظاهری آراسته دارد، به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری کمک می‌کند، نظم و انضباط را در خانه، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند. | ۰ |
| کل | بیشترین: مؤدب و مهربان است، برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد. | ۱۹۲ |
| | کمترین: مظاهر حیا و عفت در او آشکار است. | ۳ |

## بحث

عمده ترین نتایج این تحقیق حاکی از آن است که:

الف ) هدف اخلاقی «راستگو و امین است» با توجه به اهمیت آن در بعد اخلاقی شخصیت فردی و زندگی اجتماعی و نیز آموزه‌های دینی در پایه اول و چهارم به طور کامل نادیده گرفته شده و در پایه دوم و سوم بیشترین فراوانی و در پایه پنجم کمترین فراوانی را دارد که جمع فراوانی این هدف ۹ مورد می‌باشد و این فراوانی در پنج پایه، برای تعمیق چنین هدفی، بسیار ناکافی است.

ب ) پراکندگی فراوانی اهداف «مظاهر حیا و عفت در او آشکار است»، «پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند»، «ظاهری آراسته دارد»، «نظم و انضباط را در خانه، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند»، در پنج پایه، دارای توزیع منطقی نمی‌باشد. در مورد هدف «مظاهر حیا و عفت در او آشکار است»، با یک مورد فراوانی در پایه‌های اول، دوم و سوم مطرح شده و در پایه چهارم و پنجم بطور کامل نادیده گرفته شده است. هدف «پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند»، در پایه اول و دوم مطرح شده که بیشترین فراوانی در پایه اول و صرفا بشکل تصویری و در پایه سوم و چهارم و پنجم مغفول واقع شده است. این در حالی است که دختران، از سال سوم دوره ابتدایی، وارد سن تکلیف می‌شوند و به این مفاهیم، نیاز بسیاری پیدا می‌کنند. هدف «ظاهری آراسته دارد» در پایه اول دارای ۱۱ بار تکرار می‌باشد، که تمامی آن تصاویر هستند و در سایر پایه‌ها، این هدف به طور کامل مغفول مانده است. هدف «نظم و انضباط را در خانه، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند» در پایه اول دارای ۱۷ مورد فراوانی می‌باشد و در پایه دوم و سوم با فراوانی ۲ و در پایه‌های دیگر نادیده انگاشته شده است.

ج) در ارتباط با اهدافی که در تمامی پایه‌ها، مورد توجه بوده است، در پایه‌های مختلف فراوانی‌های متفاوتی وجود دارد. هدف



[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

«مودب و مهربان است» در پایه اول ۸۷ بار در پایه دوم و سوم، هر کدام ۴۰ بار و در پایه چهارم و پنجم، هر کدام ۱۴ بار تکرار شده است، که جای ابهام را اینگونه باقی می‌گذارد که معیار توزیع اینگونه فراوانی چه استدلالی بوده است؟ در هدف «برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد» و «برای رسیدن به موفقیت پشت کار دارد و تلاش می‌کند» نحوه توزیع نه به صورت کاهشی است و نه افزایشی، که این امر با یافته‌های تحقیق دیگری که به عدم تعادل در بازتاب مفاهمی اخلاقی پی برده بود، همسو است (۵ و ۶).

ه) اهداف «مودب و مهربان است»، «به عهد خود پای بند است»، «برای رسیدن به موفقیت پشت کار دارد و تلاش می‌کند»، «برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد»، «در ارتباط با دیگران از کلمه‌های محبت‌آمیز و دوستانه استفاده می‌کند»، در مجموع پایه‌ها با بیشترین فراوانیها، مطرح شده است و در اهداف «مظاهر حیا و عفت در او آشکار است»، «تکالیف شخصی روزانه خود را شخصا انجام می‌دهد»، «پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند»، «خطا و اشتباه دیگران را در مورد خود می‌بخشد»، کمترین و متفاوت‌ترین فراوانی مشاهده می‌شود، که این امر موید یافته‌هایی است که بدین نتیجه رسیده که، محتوای این کتاب‌ها، مطابق اهدافی که برای آن ترسیم شده نیست و به ارزش‌های اسلامی و اصول عقاید، خصوصا اخلاق و احکام اسلامی و مفاهیم اخلاقی جهانشمول و دموکرات نپرداخته است (۶ و ۸ و ۹ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳). همچنین توزیع اهداف در مجموع کل پایه‌ها مبتنی بر شیوه و فلسفه تربیتی تعریف شده‌ای نمی‌باشد، بدین معنا که آیا مبتنی بر یک نظر علمی یا سلیقه مولف بوده است.

ز) نداشتن تداوم در سازماندهی محتوای کتاب‌ها براساس اهداف اخلاقی نکته دیگر، این یافته‌هاست. با توجه به اینکه، تربیت امری تدریجی، فزاینده و رو به رشد می‌باشد که با سن و درک همبستگی دارد، به نظر می‌آید که پراکندگی فراوانی از یک منحنی متعادل برخوردار نمی‌باشد. بدین معنی که سیر صعودی یا نزولی منطقی را طی نکرده است و از آن جایی که موارد اخلاقی برای درونی شدن نیاز به رعایت اصول دقیق علمی و هنری دارد، بدیهی است اهدافی که در کل دوره پنج‌ساله ۰/۸، ۰/۳ یا ۱ درصد به آن پرداخته شده است، قادر به درونی ساختن آن مفاهیم نخواهد بود.

ح) در جلسه‌ای که به منظور ارایه نتایج این تحقیق، با برخی از مسئولین وزارت آموزش و پرورش برگزار شد، مشخص گردید که برای خود مسئولین شورای عالی آموزش و پرورش نیز مشخص نیست که، این اهداف بایستی در کدام کتاب‌ها و با چه حجمی و تناسبی ارایه شود، که این امر مولفین کتب و دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتاب‌های درسی را در انجام وظایفشان با چالش مواجه می‌نماید. نکته مهم دیگر، این است که مولفین نگاه و توجه جدی به بازتاب اهداف مصوب دوره، در محتوای کتاب‌های دیگر ندارند و عملا اهداف مصوب دوره نقش حاشیه‌ای و تزیینی پیدا کرده است.

و) یکی دیگر از عوامل موثر در عدم بازتاب اهداف دوره‌های تحصیلی در کتاب‌های درسی، این نکته است که، به طور ناگهانی و مداوم، کتاب‌های درسی تغییر می‌کنند. به عنوان مثال پس از انجام این تحقیق و در سال تحصیلی جدید، دوباره و به استناد سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند برنامه درسی ملی، کتاب‌های دوره‌های تحصیلی تغییر نموده و کتاب درسی بخوانیم و بنویسیم به عنوان سابق برگشته و نام فارسی برخود گرفته و محتوای آن نیز دچار تغییراتی شده است.

ز) نکته مهم دیگر به سند برنامه درسی ملی مربوط می‌شود که در آن، به مبانی فلسفی و علمی، اهداف و الگوی هدف‌گذاری، ساختار، زمان و محتوا، راهبردهای یاددهی_یادگیری، ارزشیابی پیشرفت تحصیلی، فرآیند تولید برنامه‌ها و مواد و رسانه‌های درسی و تربیتی، استلزامات و اقتضائات اجرایی و ارزشیابی برنامه درسی ملی و فرآیند اصلاح آن پرداخته شده است که انجمن مطالعات برنامه درسی ایران نیز در شماره ۱۸ فصلنامه مطالعات برنامه درسی و در قالب ویژه‌نامه‌ای به بررسی سند مذکور پرداخت و انتقادات عنوانی، روشی و مفهومی از آن نمود. از این رو طبیعی است، به هنگامی که تخصصی‌ترین انجمن مربوطه، انتقادات جدی بر ابعاد مختلف سند برنامه درسی ملی دارد، تالیف محتوا، اجرا و ارزشیابی آن چه سرنوشت محتومی خواهند داشت.



[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

## نتیجه‌گیری پایانی

با توجه به اینکه نتایج این پژوهش، موید پژوهش‌های دیگران است، که حاکی از عدم توجه به مفاهیم اخلاقی در کتاب‌های درسی است و با توجه به نتایج حاصله پیشنهاد می‌شود، بازبینی و تجدید نظر در محتوای کتاب‌ها، در راستای اهداف اخلاقی «راستگو و امین بودن»، « آشکار بودن مظاهر حیا و عفت در دانش آموز»، «دوست داشتن و رعایت پوشش اسلامی»، «داشتن ظاهری آراسته»، «بخشیدن خطا و اشتباه دیگران در مورد خود»، «به زحمت نیانداختن دوستان برای انجام کارهای خود»، « کمک نمودن به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری»، «رعایت نظم و انضباط در خانه، مدرسه و اجتماع» صورت گیرد، همچنین کاستن اهداف مصوب دوره ابتدایی، به منظور داشتن فرصت بیشتر، برای استمرار یافتن و نهادینه شده اهداف، گزینه پیشنهادی دیگری است.

## واژه نامه

| | |
|---|---|
| اهداف اخلاقی | 1. Ethical Purposes |
| آموزش ابتدایی | 2 . Primary education |
| تحلیل کمّی محتوا | 3 .Quantitative Content Analyze |
| واحد تحلیل | 4 . Analyze Unit |
| مفاهیم | 5 .Concepts |
| سرشماری | 6 .Census |
| سیاهه | 7 .Checklist |

## منابع


۱- غلام‌حسین‌پورکامی قاسم. بررسی نقش آموزه‌های دینی در پیشگیری از انحراف اجتماعی و اخلاقی دانش آموزان دوره متوسطه در منطقه بندپی غربی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور تهران، ۱۳۸۹.

۲- توفان مهوش. تحلیل محتوای کتب بخوانیم فارسی دوره ابتدایی بر اساس اهداف اخلاقی مصوب. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، ۱۳۹۰.

۳- زارعی متین حسن، کاویانی محمدکاظم. شاخص‌های رفتاری توکل و تاثیر آن بر عوامل بازدارنده رفتاری تصمیم گیران. مدیریت فرهنگ سازمانی. ۱۳۸۲، سال ۱، ش ۴: ۲۹-۱۷.

۴- مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش. تهران: شورای عالی آموزش و پرورش. ۱۳۸۹.

۵- جمالی‌زاده حکیمه. شناسایی و طبقه‌بندی آموزه ها و مفاهیم اخلاقی ی درسی مقطع ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی. دانشگاه شهید باهنر کرمان، ۱۳۸۴.

۶- کلبعلی ایراندخت. بررسی محتوای دینی، تعلیمات اجتماعی و ادبیات فارسی (مقطع ابتدایی و راهنمایی) در رابطه با آشناسازی دانش آموزان با ارزش‌های اسلامی ایرانی. فصلنامه دانش و پژوهش در علوم تربیتی. ۱۳۸۴، سال ۲، شماره ۳: ۹۶-۷۷.

۷- علیزاده اعظم، درتاج فریبرز، علوی سید حمیدرضا. شناسایی و طبقه بندی آموزه ها و مفاهیم اخلاقی در کتاب‌های درسی پایه اول دوره راهنمایی. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۸۸، ش ۳و۴: ۱۰۱-۹۰.

۸- شعبانی زهرا. بررسی تطبیقی برنامه‌های درسی دینی و اخلاقی دوره ابتدایی در ایران و چند کشور جهان. فصلنامه تعلیم و تربیت. ۱۳۸۴، سال ۲۱، شماره ۳: ۱۶۵-۱۱۹.

۹- زرین پوش فتانه. تربیت اخلاقی در دوره دبستان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۶۶.

۱۰- عباسی لطف‌الله. بررسی موثر و بازدارنده مطالعه غیردرسی دانش آموزان سال‌های اول تا چهارم دبیرستان‌های شهر تهران. تهران: دفتر مشاوره تحقیق، وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۳.

۱۱- فیاض ایراندخت. بررسی فراتحلیلی محتوای درسی در رابطه با ارزش های اسلامی_ ایرانی. فصلنامه دانش و پژوهش در علوم تربیتی. ۱۳۸۶، سال چهارم، شماره ۴: ۶۰-۳۵.

۱۲- رستمی سیس هاجر. تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی از منظر مؤلفه‌های اخلاقی جهان‌شمول. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، ۱۳۹۰.

۱۳- اسدپور کبری. تحلیل محتوای تعلیمات اجتماعی دوره‌ی راهنمایی بر اساس مؤلفه‌های دموکراسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، ۱۳۸۷.




[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

۱۴- آتشک محمد، قهرمانی محمد، ابوالقاسمی محمود، فراستخواه مقصود، ماه‌زاده پریسا. بازتاب مفاهیم اخلاق جهانی در اهداف آموزش و پرورش ایران. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۹۱، ش ۲: ۷۳-۶۴.

۱۵- شمشیری بابک. بررسی تطبیقی کتاب تعلیمات دینی پیش از انقلاب با کتاب دین و زندگی. مجموعه مقالات همایش شهید بهشتی و آموزش و پرورش. تهران: انتشارات مدرسه، ۱۳۸۷.

[ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ]

[ DOR: 20.1001.1.22517634.1391.7.4.8.4 ] [ Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-10-30 ]